

ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ

Άντον Πάννεκουκ

(από το «Εργατικά Συμβούλια», βιβλίο που γράφηκε από το 1942 έως το 1947)¹

Το εργατικό κίνημα δίνει την εικόνα μιας αδιάκοπης αλλαγής, με διακυμάνσεις και μεταπτώσεις, με ανοδικές περιόδους που ακολουθούνται από περιόδους παρακμής, πηγαίνοντας από τον ενθουσιασμό και το σθένος στην πλήρη αδράνεια, την απάθεια και την ατονία. Δικαιολογημένα, λοιπόν, κάποιοι εργαζόμενοι θα θέτουν στον εαυτό τους το αποθαρρυντικό ερώτημα: Μήπως έχουν γίνει μάταια οι θυσίες των καλύτερων παιδιών της εργατικής τάξης; Μήπως με όλες αυτές τις θυσίες οδηγηθήκαμε απλώς και μόνον σε νέα δεσμά ακόμη πιο βαριά και ακατάλυτα; Σ' αυτό το σημείο, θα έπρεπε, συνεχίζοντας το συλλογισμό μας, να θέσουμε στον εαυτό μας, με υπευθυνότητα, και μια άλλη ερώτηση: Γιατί τα πράγματα εξελίχθηκαν μ' αυτόν τον τρόπο; Και βέβαια, η απάντηση θα είναι ότι οι εργαζόμενοι ήταν ακόμη πολύ αδύναμοι. Γιατί, όμως, δεν βλέπουμε τις δυνάμεις τους να αυξάνονται συνεχώς; Γιατί κατά καιρούς φαίνονταν πιο αδύναμοι ή πιο δυνατοί από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα; Γιατί ακολουθεί, κάθε φορά, αυτή η καλπάζουσα παρακμή;

Μέσα στις μάζες των ανθρώπων που σχηματίζουν τις κοινωνικές τάξεις, βλέπουμε να γεννιούνται διαρκώς δράσεις και δυνάμεις που προ-

---

¹ Στμ. «Τα εργατικά συμβούλια», εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος (μετάφραση Θ. Μιχαήλ). Στην ολλανδική έκδοση του βιβλίου «Εργατικά Συμβούλια», αυτό το κείμενο περιλαμβάνεται ως έκτο κεφάλαιο του 3^{ου} μέρους, με τον τίτλο Η ΣΚΕΨΗ, που ακολουθεί το 2^ο μέρος («Ο ΑΓΩΝΑΣ»). Δεν περιλαμβάνεται αυτούσιο στην αγγλική έκδοση (με βάση την οποία έγινε η ελληνική μετάφραση), στην οποία τα κεφάλαια αυτού του 3^{ου} μέρους ενσωματώθηκαν στα διάφορα άλλα μέρη, λίγο ή πολύ τροποποιημένα (για παράδειγμα, πολλά τμήματα του κεφαλαίου «Σκέψη και Δράση» βρίσκονται στο κεφάλαιο «Η επανάσταση των εργατών» του 2^{ου} μέρους της ελληνικής έκδοσης). Η παρούσα μετάφραση έγινε από τη γαλλική έκδοση που ακολουθεί το ολλανδικό πρωτότυπο.

καλούνται και υπαγορεύονται από την κοινωνία, από αυτά που οι άνθρωποι υφίστανται και βιώνουν. Όταν, όμως, υπάρχει κάποιος άνωθεν πειθαναγκασμός, ένας φραγμός που αποκλείει την πραγμάτωσή τους, αυτές οι δράσεις και δυνάμεις δεν αφήνονται να φτάσουν μέχρι το επίπεδο της συνείδησης· παραμένουν στο επίπεδο του υποσυνείδητου. Μέχρι τη στιγμή που ορθώνονται, σα να ξυπνούν, και αποκαλύπτονται στη συνείδηση, και τότε γίνονται πνευματικές δυνάμεις· μέχρι τη στιγμή που οι δυνατότητες ύπαρξης μιας δύναμης που βρίσκεται ακόμη σε λήθαργο, σα να παίρνουν φωτιά από κάποια ιδέα, ξεγενούν μια εντελώς πραγματική και δραστήρια δύναμη· μέχρι τη στιγμή που γίνονται σα μια φωτιά που υποφώσκει κάτω από τις στάχτες, αλλά που, κάποιες φορές, μεταμορφώνεται σε μια λαμπρή και ζωηρή φλόγα. Είναι γνωστό ότι ο άνθρωπος, σε κρίσιμες περιστάσεις, μπορεί να αντλήσει από το σώμα του πολύ περισσότερη ενέργεια και επιδόσεις απ' ό,τι σε κανονικές συνθήκες, και αυτό συμβαίνει κάθε φορά που μια επιτακτική δύναμη τον εμψυχώνει με αρκετά ισχυρή ένταση, προετοιμάζοντάς τον έτσι να εκπληρώσει το δύσκολο καθήκον εκείνης της συγκεκριμένης στιγμής. Το ίδιο ισχύει και στην κοινωνία, όπου, στη διάρκεια των κρίσιμων περιόδων, μπορούμε να κατανικήσουμε τις πελώριες αντιστάσεις που συναντούμε μόνον αφού η ένταση ενισχυθεί επαρκώς, μόνον από τη στιγμή που οι ενθουσιώδεις ιδέες κατακυριεύουν τα πάντα. Μεταγενέστερα, όμως, όταν έχουν πια αποδείξει τη δύναμή τους και όλοι έχουν πειστεί ότι ήταν απαραίτητες, αυτές οι ιδέες παγιώνονται σαν αυταπόδεικτες αλήθειες· απολιθώνονται, γίνονται δόγματα, (δήθεν) απόλυτες και αιώνιες αλήθειες: μεταμορφώνονται σε ιδεολογίες που καθιστούν τους ανθρώπους ανίκανους να αντιληφθούν τις νέες καταστάσεις και να φέρουν εις πέρας τα νέα τους καθήκοντα. Και να, λοιπόν, πώς αρχίζει η παρακμή.

Η απάντηση σε όλα τα ζητήματα που έχουμε θέσει βρίσκεται στη δραστηριότητα του ανθρώπινου νου, σ' αυτήν την υπέρτατη ικανότητα που τοποθετεί τον άνθρωπο υπεράνω των ζώων. Είναι στη φύση του ανθρώπινου νου να αποδέχεται σαν γενική αλήθεια αυτό που κάποια φορά ε-

πιβεβαιώθηκε σαν μέρος της αλήθειας, να αποδέχεται εντελώς γενικά σαν καλό και ωφέλιμο αυτό που διαπιστώθηκε ότι ήταν καλό και ωφέλιμο σε κάποιες ιδιαίτερες περιστάσεις· αυτό συμβαίνει επειδή αποδίδει σ' αυτές τις ιδιαίτερες παρατηρήσεις μια γενική και απόλυτη ισχύ, κάτι που ισχύει πάντα και παντού. Ο νους είναι το όργανο της γενίκευσης: από την απεραντοσύνη και την πολυπλοκότητα των φαινομένων, επιδιώκει να αποστάξει τις κανονικότητες, τις αναλογίες, τους γενικούς χαρακτήρες, το ουσιώδες, όλα όσα θα του επιτρέψουν να χαράξει τη δική του πορεία, τις δικές του δράσεις. Μόλις, όμως, ξεφύγει από τα όρια της πραγματικής του εμπειρίας, αρχίζει να περιπλανιέται, και, στη συνέχεια, η πραγματικότητα συχνά τον τιμωρεί αυστηρά για τα λάθη του. Η πλάνη, όμως, δεν είναι το αντίθετο της αλήθειας· στην πραγματικότητα, είναι μια μερική αλήθεια στην οποία αποδίδουμε, σφαλερά, πολύ μεγαλύτερη σπουδαιότητα απ' όσο θα έπρεπε και υπερβολικά γενική ισχύ. Το λάθος δεν είναι το αντίθετο του σωστού· είναι αυτό που θα μπορούσε να ήταν σωστό κάτω από άλλες περιστάσεις, το οποίο όμως τέθηκε σε εφαρμογή εκεί που δεν έπρεπε.

Όλα αυτά σημαίνουν ότι πρέπει να αντιλαμβανόμαστε και να αποδεχόμαστε τη σχετικότητα των πραγμάτων, ότι πρέπει να μάθουμε ν' αγωνιζόμαστε για αλήθειες που ξέρουμε ότι δεν είναι απόλυτες, ότι πρέπει να επιστρατεύουμε όλες τις δυνάμεις μας για πρόσκαιρες αναγκαιότητες, ότι πρέπει να μαθαίνουμε χωρίς να πέφτουμε τυφλά σε αυταπάτες, ότι πρέπει να θυσιαζόμαστε με τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό για να φέρουμε εις πέρας ένα πρόσκαιρο καθήκον. Έτσι κι αλλιώς, θα αντιληφθούμε εκ των υστέρων ότι η εκπλήρωση αυτού του πρόσκαιρου καθήκοντος είχε, κάθε φορά, αποφασιστική σημασία για τις κατοπινές εξελίξεις. Αυτό έχει μεγάλη σημασία για τους αγώνες που έρχονται. Οι τάξεις είναι αναγκασμένες να δρουν κινούμενες από τα άμεσα και πρόσκαιρα προβλήματα, και τα αντιμετωπίζουν χρησιμοποιώντας τη γνώση που απέκτησαν από τις εμπειρίες τους.

Θεωρητικά αλλά και στην πράξη, η αποστολή της εργατικής τάξης είναι ένα πολύ απλό και ταυτοχρόνως πρακτικό πρόβλημα: να αναλάβει την κοινωνική παραγωγή και να οργανώσει την εργασία. Αναρωτιέται κανείς πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν σ' αυτό το σημείο αμφιβολίες και δισταγμοί· κι όμως υπάρχουν, και οφείλονται στο γεγονός ότι αυτή η απλή αποστολή συνδέεται με όλες ανεξαιρέτως τις πτυχές της ζωής και ταυτόχρονα με την οικοδόμηση ενός νέου κόσμου. Και πριν από κάθε είδους πράξη δημιουργίας του, αυτός ο νέος κόσμος πρέπει να υπάρχει πρώτα πρώτα με τη μορφή της σκέψης και της βούλησης. Πρέπει να κατανικηθούν τεράστιες εσωτερικές αντιστάσεις, και ταυτόχρονα να κατανικηθεί η τεράστια δύναμη του εχθρού, δύναμη όχι μόνον υλική αλλά και πνευματική. Οι παλιές ιδεολογίες βαραίνουν πολύ στο μυαλό των ανθρώπων, επηρεάζουν πάντοτε τη σκέψη τους, ακόμη κι όταν είναι μπολιασμένες με νέες ιδέες, με αποτέλεσμα να γίνονται εκπτώσεις στους στόχους, που περιορίζονται και μετριάζονται, τα νέα συνθήματα να ακολουθούνται άκριτα, σα να ήταν θρησκεία, και να δημιουργούνται πλάνες και αυταπάτες – και όλα αυτά αποτελούν τροχοπέδη στην αποτελεσματική δράση. Σχεδόν πάντοτε οι ήττες της εργατικής τάξης προκλήθηκαν από πλάνες και αυταπάτες: την αυταπάτη ότι η νίκη θα ήταν εύκολη και γρήγορη, την πλάνη σχετικά με την δύναμη του εχθρού, την πλάνη για την σημασία των ημίμετρων, την αυταπάτη για την αξία που μπορεί να έχουν τα ωραία λόγια για ειρήνη και ενότητα. Και όποτε εκδηλωνόταν μια ενστικτώδης και δικαιολογημένη δυσπιστία, υπήρχαν κάποιοι που προσπαθούσαν – ανώφελα, φυσικά – να καλύψουν την έλλειψη εσωτερικής δύναμης και αυτοπεποίθησης με ανοίκειες μεθόδους, με σκληρή και ωμή χαλιναγώγηση.

Να γιατί είναι τόσο σημαντικό για τους εργαζόμενους να αποκτήσουν γνώση, αντίληψη και κρίση. Η πνευματική ανάπτυξη είναι ο σπουδαιότερος παράγοντας για την κατάκτηση της εξουσίας από τους εργαζόμενους. Η επανάσταση των εργαζομένων δεν θα είναι δημιουργήμα μιας απαίδευτης φυσικής δύναμης: θα είναι μια νίκη του πνεύματος. Θα είναι το αποτέλεσμα της επιστράτευσης όλων των δυνάμεων των εργατι-

κών μαζών αλλά προπάντων των πνευματικών τους δυνάμεων. Οι εργαζόμενοι δεν θα νικήσουν επειδή έχουν χοντρές και γερές γροθιές: πολλές φορές στο παρελθόν, οι χοντρές γροθιές ξεγελάστηκαν εύκολα από πανούργους και απατεώνες, και στράφηκαν, εξίσου εύκολα, ενάντια στον ίδιο τους τον εαυτό. Οι μάζες δεν θα νικήσουν επειδή αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού: χωρίς οργάνωση και χωρίς γνώση, αυτή η πλειοψηφία είναι ανίσχυρη μπροστά σε μια μειοψηφία που είναι καλά οργανωμένη, ικανή και αποφασισμένη, με συνείδηση των στόχων της. Θα νικήσουν μόνον εφόσον η πλειοψηφία που συγκροτούν θα αναπτύξει την διανοητική της δύναμη και το ηθικό της σε πολύ υψηλότερο βαθμό σε σύγκριση με τον εχθρό. Όλες οι μεγάλες επαναστάσεις της ιστορίας θριάμβευσαν επειδή μέσα στις μάζες γεννιόντουσαν νέες πνευματικές δυνάμεις. Μια ωμή και ηλίθια δύναμη είναι ικανή μόνον να καταστρέφει. Αντίθετα, οι επαναστάσεις αποτελούν δημιουργικές περιόδους της εξέλιξης της ανθρωπότητας, νέες ανεγέρσεις που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης νέων μορφών οργάνωσης και σκέψης. Και, πολύ περισσότερο από όλες τις επαναστάσεις του παρελθόντος, ο μετασχηματισμός που θα κάνει τους εργαζόμενους κυρίαρχους της κοινωνίας, η εφαρμογή μιας οργάνωσης της εργασίας σε ολόκληρο τον πλανήτη, θα είναι ένα τεράστιο έργο που θα απαιτήσει τα μέγιστα από τις διανοητικές τους ικανότητες και τις ηθικές τους δυνάμεις².

Αυτό η κυρίαρχη τάξη το ξέρει εξίσου καλά με μας, και, μάλιστα, το αντιλαμβάνεται ενστικτωδώς περισσότερο απ' όσο εμείς· κάνει ό,τι περνάει από το χέρι της για να μην καταφέρουν να φτάσουν οι μάζες σ' αυτό το επίπεδο αντίληψης, και η απάθεια των ίδιων των μαζών την βοηθά να το κατορθώνει. Το πρόβλημα, λοιπόν, τίθεται ως εξής: μια επανάσταση δεν μπορεί ποτέ να έχει νικηφόρα έκβαση, εάν οι αναγκαίες προϋποθέσεις της μοιάζουν σα να υπονομεύονται εκ των προτέρων από την οξυδέρκεια των κυβερνώντων και την απάθεια των μαζών. Η λύση του προβλήματος βρίσκεται στις δυνατότητες που διανοίγονται

---

² Στμ. Βλ. εκτενέστερα πώς εννοεί τις ηθικές δυνάμεις στις σελίδες 114-118 του βιβλίου « Τα Εργατικά Συμβούλια », εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος (μετάφραση Θ. Μιχαήλ).

από την αμοιβαία αλληλεπίδραση μεταξύ πράξης και σκέψης, δηλαδή από την επαναστατική αυτομόρφωση των μαζών.

Μας λένε ότι «εν αρχή ην η δράση». Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι πριν από τη δράση δεν υπήρχε τίποτε. Ο άνθρωπος δέχεται διαρκώς ποικίλα ερεθίσματα, άσχετα με τις ενέργειές του της στιγμής, τα οποία προκύπτουν από την προγενέστερη ζωή του, από τη δράση του περίγυρού του· ως εκ τούτου, τα ερεθίσματα αυτά αποτελούν κοινωνικές δυνάμεις, και ως τέτοιες δρουν. Αυτά τα ερεθίσματα συσσωρεύονται, αποθηκεύονται στο υποσυνείδητο του ανθρώπου, επειδή δεν είναι σε θέση εκείνη τη στιγμή να τα αξιοποιήσει άμεσα, επειδή δεν υπάρχει πιθανότητα να μετασχηματιστούν εκείνη τη στιγμή σε δράση, και επειδή, κατά συνέπεια, δεν μπορούν να επιδράσουν εκείνη τη στιγμή στη βούλησή του. Προκαλούν, όμως, εντάσεις, που συχνά καταστέλλονται από τη συνήθεια, από ένα ενστικτώδες αίσθημα αδυναμίας, μερικές φορές μάλιστα από ένα είδος αυτοσυγκράτησης. Αυτό θα συνεχίζεται μέχρις ότου η πίεση από αυτά τα ερεθίσματα γίνει πάρα πολύ ισχυρή και, υπό τις κατάλληλες συνθήκες, η ένταση αυξηθεί επαρκώς ούτως ώστε να προκαλέσει μια εκτόνωση: τη δράση. Αυτή η δράση δεν είναι προϊόν κάποιου προηγούμενου στοχασμού και, παρόλο που έχει προηγηθεί μια εσωτερική πάλη, δεν έχει αποφασιστεί συνειδητά από τον άνθρωπο με βάση αυτά που γνωρίζει και αντιλαμβάνεται: ξεπηδάει αυθόρμητα, ωθούμενη από δυνάμεις βαθιά θαμμένες στο υποσυνείδητο, που εκείνη τη στιγμή κυριαρχούν πάνω στη βούληση. Αναβλύζει ορμητικά, εκπλήσσοντας όλον τον κόσμο, ακόμα και αυτόν τον ίδιο που την πραγματοποίησε. Μέσα από τη δράση, ξαφνικά, ο άνθρωπος φανερώνεται στον ίδιο του τον εαυτό: έτσι συνειδητοποιεί τι είναι ικανός να κάνει, αυτό που ποτέ δεν θα πίστευε ότι θα μπορούσε να κάνει. Μετά την πραγματοποίηση της δράσης, προσπαθεί να αντιληφθεί ποια ήταν τα κίνητρα που τον ώθησαν σ' αυτήν. Επειδή η ίδια η δράση γέννησε μια νέα κατανόηση των πραγμάτων, έκανε φανερές και ανάγλυφες εκείνες τις αιτίες και τις συνέπειες που και χθες ακόμη ο ίδιος άνθρωπος αδυνατούσε ή αρνιόταν να τις παραδεχτεί. Τώρα, αναγκάζεται να τολμήσει

να σκεφτεί αυτό που πριν δεν τολμούσε εξαιτίας του φόβου των συνεπειών. Άρα, ναι μεν η δράση προηγείται, αλλά αυτό συμβαίνει επειδή είναι αποτέλεσμα δυνάμεων που προϋπήρχαν στο υποσυνείδητο.

Ό,τι ισχύει για το άτομο ισχύει και για την τάξη. Και αυτό όχι μόνον επειδή όλοι οι εργαζόμενοι ως άτομα ακολουθούν, λίγο – πολύ με τον ίδιο τρόπο, τη διαδικασία που περιγράψαμε πιο πάνω· στην πραγματικότητα, αυτό που περιγράψαμε ισχύει περισσότερο – ίσως, μάλιστα, πολύ περισσότερο – για την τάξη απ’ ό,τι για το άτομο. Καθότι τις δυνάμεις της κοινότητας, τις δυνάμεις της τάξης όπου ανήκει κάποιος, αυτές που αναπτύσσονται σε κάθε μέλος της, ο άνθρωπος τις συναισθάνεται λίγο-πολύ αόριστα και χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι οι ίδιες δυνάμεις δρουν και στους άλλους. Να από πού πηγάζει το αίσθημα της αδυναμίας και το γεγονός ότι το ένστικτο της αυτοσυντήρησης καταστέλλει τα αισθήματα αλληλεγγύης. Αυτή η κατάσταση συνεχίζεται μέχρις ότου γίνει τόσο επιτακτική η ανάγκη αντίστασης που οδηγεί σε μια έκρηξη, στην αρχή μέσα σε μικρές ομάδες, εκεί όπου η ένταση ήταν ισχυρότερη, για να επεκταθεί στη συνέχεια στις πλατιές μάζες. Κι εδώ δεν πρόκειται για δημαγωγική προσέλκυση άβουλων, απερίσκεπτων, υπάκουων ή μιμητικών οπαδών, όπως αρέσκονται να παρουσιάζουν το φαινόμενο οι αστοί συγγραφείς, με τους όρους της λεγόμενης «ψυχολογίας των μαζών». Πρόκειται για κάτι εντελώς διαφορετικό: εκείνη τη στιγμή ανακαλύπτει ο καθένας την ένταση με την οποία εκφράζονται στους άλλους οι δυνάμεις που δρουν και στον ίδιο του τον εαυτό· είναι η συνειδητοποίηση ότι πρόκειται πράγματι για ταξικές δυνάμεις, για τη δύναμη των μαζών, που έχει ως θεμέλια την αλληλοϋποστήριξη και την αλληλεγγύη, και που στηρίζεται σ’ ένα αίσθημα κοινότητας. Το ίδιο ίσχυε και στις αστικές επαναστάσεις, όταν οι πολίτες διαπίστωναν, μέσα στον ορυμαγδό των πρώτων μεγάλων επαναστατικών κινητοποιήσεων, ότι όντως αποτελούσαν μια μάζα, με παρόμοιες ιδέες, με την ίδια βούληση, τόση και τέτοια που ο καθένας μπορούσε να υπολογίζει στον άλλον, και που, συνεπώς, επέτρεπε να προβάλλονται οι διεκδικήσεις με δύναμη και με τόλμη. Το ίδιο ισχύει και σήμε-

ρα, στην περίπτωση της εργατικής τάξης, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό, επειδή η αλληλεγγύη και η ταξική ενότητα είναι για αυτούς οι πρωταρχικές προϋποθέσεις επιτυχίας και το έδαφος στο οποίο θεμελιώνονται όλες οι σκέψεις και τα συναισθήματά τους.

Και για να γίνει αυτό πρέπει ο καθένας να νιώθει ότι έχει με τους άλλους μια κάποια ομοιότητα στον τρόπο που αισθάνεται, μια κάποια σύμπτωση στον τρόπο σκέψης, να έχει παρεμφερείς επιθυμίες, και όλα αυτά να εκφράζονται στα γενικά συνθήματα που αφορούν πολύ συγκεκριμένους σκοπούς και αιτήματα, και που προέρχονται από την κοινή εμπειρία της ζωής· αυτά τα συνθήματα προκύπτουν και από την προπαγάνδα των ιδεών που κι αυτή εμπνέεται από την κοινή εμπειρία της ζωής. Το 1871, παραδείγματος χάριν, οι Παριζιάνοι τεχνίτες, εργάτες και μικροαστοί συμμερίζονταν αυτήν τη γενική συνείδηση, ότι απέναντι στην εκμεταλλεύτρια αστική τάξη έπρεπε να πάρουν στα χέρια τους το πολιτικό τους πεπρωμένο, να φτιάξουν μια «κοινότητα» (Στμ. Την Κομμούνα, Commune στα γαλλικά). Το ίδιο και το 1918, στη Γερμανία, η γενική συνείδηση των εργατών τους οδήγησε να σκεφτούν ότι ο σοσιαλισμός, δηλαδή η οργάνωση της εργασίας, όφειλε να βάλει ένα τέλος στην εκμετάλλευση. Και στις δύο περιπτώσεις, το επακόλουθο ήταν ότι η επαναστατική πράξη μπορούσε να ξεπροβάλει, να πραγματοποιηθεί σαν ιστορικό γεγονός. Εν τούτοις, αυτή η συνείδηση ήταν περιορισμένη και αυτό αποδείχτηκε ότι είχε αποφασιστική σημασία στα εμπόδια που έμπαιναν στη δράση· και αυτό ήταν που επέτρεψε στην αστική τάξη να αντεπιτεθεί αποτελεσματικά, και που, τελικά, οδήγησε στην ήττα. Το 1871, υπήρχε μόνον η συνείδηση του πολιτικού χαρακτήρα της επανάστασης, ενώ απουσίαζε η συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας ενός σχεδίου για μια αξιόπιστη οικονομική οργάνωση της κοινωνίας. Αυτό οφείλονταν στην κυριαρχία της μικροαστικής τάξης, σε συνδυασμό με το χαμηλό επίπεδο μιας βιομηχανικής ανάπτυξης, περιορισμένης στον γεωγραφικό χώρο της πόλης του Παρισιού. Το 1918, βασίλευε η πεποίθηση ότι ο σοσιαλισμός, η οργάνωση, η ίδια η δύναμη του αγώνα, θα έπρεπε να προέρχονται από τα πάνω, από το Κόμμα και τους η-

γέτες του. Όταν, όμως, αρχίσει να γεννιέται μέσα στην εργατική τάξη η συνείδηση, λίγο αόριστη ακόμη στην αρχή, ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να τα κάνουν όλα μόνοι τους, ότι η οργάνωση της εργασίας πρέπει να είναι έργο των ίδιων των εργαζομένων, με αφετηρία τις συνελεύσεις των χώρων εργασίας τους, η δράση που θα προκύψει θα σημάνει το ξεκίνημα μιας νέας και σταθερά αναπτυσσόμενης πορείας.

Το ξύπνημα αυτής της συνείδησης, να ποιο είναι το κύριο καθήκον της προπαγάνδας· εδώ εννοούμε την προπαγάνδα που εκπέμπεται από τα άτομα και τις μικρές ομάδες που έφτασαν σ' αυτήν την αντίληψη πριν από τους άλλους. Όσο δύσκολη κι αν είναι στην αρχή, θα καρποφορήσει αργότερα, όταν θα συμβαδίζει με τις ίδιες τις εμπειρίες των εργαζομένων. Τότε αυτή η σκέψη, σαν πυρκαγιά, θα κατακτήσει τις μάζες, δείχνοντας τους την κατεύθυνση που θα πρέπει να πάρουν οι δράσεις τους. Εκεί όπου η πολιτική και οικονομική καθυστέρηση έχει ως αποτέλεσμα την απουσία αυτής της συνείδησης, η ανάπτυξη του κινήματος θα συναντήσει, αναγκαστικά, πολύ μεγαλύτερες δυσκολίες και διακυμάνσεις.

Έτσι, λοιπόν, εν αρχή ην η δράση. Η δράση, όμως, δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια αρχή. Το ουσιαστικό έργο θέλει ακόμη πολύ δουλειά για να ολοκληρωθεί· ο δρόμος έχει ανοιχτεί,· μερικά εμπόδια γκρεμίστηκαν· τώρα, όμως, το δημιουργικό έργο της επανάστασης, η οργάνωση και η οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας απαιτούν όλες τις δυνάμεις που μπορούν να προσφέρουν οι κινητοποιημένες μάζες. Τώρα, έχουν απαλλαχθεί από την παλιά τους απάθεια, που ήταν μια μορφή αντίστασης σε διεκδικήσεις για τις οποίες δεν ήταν ακόμη ώριμες. Τώρα, διανοίγεται μια περίοδος έντονης πνευματικής δραστηριότητας. Και τούτο, επειδή οι εργαζόμενοι αντιλαμβάνονται ότι βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα μεγάλο όγκο προβλημάτων και δυσκολιών με τα οποία οφείλουν να καταπιαστούν – πρέπει να επιλύσουν τα προβλήματα και να υπερνικήσουν τις δυσκολίες. Και δεν πρόκειται μόνον για τα προβλήματα σχετικά με την ίδια τη δική τους οργάνωση, αλλά, κυρίως, για

προβλήματα του αγώνα εναντίον της κυρίαρχης τάξης που βρίσκεται ακόμη στην εξουσία. Για αυτόν τον σκοπό ιδιαιτέρως, πρέπει να απαλλαγθούν από τις παλιές ιδεολογίες και να ξεσκεπάσουν τις νέες, φτάνοντας μέχρι τον υλικό τους πυρήνα, τα ταξικά συμφέροντα. Οποιαδήποτε ανευθυνότητα, οποιαδήποτε πλάνη σχετικά με την ουσία, το στόχο και τη δύναμη του αντιπάλου, θα ισοδυναμεί με δυστυχία και ήττα, θα εγκαθιδρύει μια νέα σκλαβιά. Τώρα είναι απαραίτητη όλη η πείρα που αποκρυσταλλώθηκε από τους αγώνες και την ανάπτυξη του κινήματος στο παρελθόν, και που βρίσκεται συμπυκνωμένη στη θεωρία και την ιστορία. Αλλά πρέπει, ακόμη περισσότερο, αυτή η δουλειά να γίνει από τον καθένα ελεύθερα και με όλη τη δύναμη της σκέψης, που έχει πλέον αφυπνιστεί και δραστηριοποιηθεί. Η δημιουργική σκέψη αφοσιώνεται τώρα, αφειδώλευτα, στον αγώνα.

Η γνώση που έχουν ανάγκη οι εργαζόμενοι για τον αγώνα τους και για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας, δεν μπορεί να αποκτηθεί μέσω μιας διδασκαλίας που εκφωνείται προς τις μάζες από κάποιους που ξέρουν, ούτε από μια έξωθεν εισαγωγή συνείδησης σ' αυτούς που παραμένουν παθητικοί. Αυτή η αντίληψη και η κρίση μπορούν να αποκτηθούν μόνον με την αυτομόρφωση, μέσω της εντατικής δραστηριότητας του κάθε εγκεφάλου, με την επίγνωση ότι η παιδεία που είναι απαραίτητο να κατέχει κανείς πρέπει να αναζητηθεί παντού. Θα ήταν πολύ εύκολο αν αρκούσε για τους εργαζόμενους να αποδεχτούν, με το στόμα ανοιχτό, την αλήθεια που θα τους σερβιριζόταν από αυτούς που έχουν κάνει επάγγελμα την κατοχή της αλήθειας. Μόνον που η αλήθεια που έχουν ανάγκη οι εργαζόμενοι, δεν υπάρχει έξω από αυτούς: Πρέπει να τη χτίσουν μέσα τους οι ίδιοι. Ειδικότερα, όλα αυτά που λέγονται σ' αυτό το βιβλίο δεν έχουν καθόλου την αξίωση να είναι *η μια και μοναδική* αλήθεια που πρέπει να καταπιούμε. Είναι μια άποψη που προέκυψε από μια εμπειρία και μια προσεκτική μελέτη της κοινωνίας και των εργατικών αγώνων, που καταγράφηκε σ' αυτό το βιβλίο, στοχεύοντας να παρακινήσει κάποιους να σκεφτούν, να τους οδηγήσει να στοχαστούν τα προβλήματα της εργασίας και του κόσμου. Υπάρχουν εκατοντάδες στοχαστές ικανοί να παραγάγουν νέες απόψεις· υπάρχουν χιλιά-

δες ευφυείς εργαζόμενοι που μπορούν κάλλιστα, χάρη στις πρακτικές τους γνώσεις και από τη στιγμή που θα συνειδητοποιήσουν τις ίδιες τους τις ικανότητες, να κάνουν πληρέστερες σκέψεις για την οργάνωση του αγώνα τους και της εργασίας τους. Μακάρι αυτά που διαβάζουν σ' αυτό το βιβλίο να αποτελέσουν τη σπίθα που θα βάλει φωτιά στο μυαλό τους.

Υπάρχουν ομάδες και κόμματα που ισχυρίζονται ότι κατέχουν το μονοπώλιο της αλήθειας και που προσπαθούν με την προπαγάνδα τους να πάρουν τους εργαζόμενους με το μέρος τους. Χρησιμοποιώντας πιέσεις ηθικές αλλά και - όπου μπορούν - υλικές, προσπαθούν να επιβάλλουν τις θεωρίες τους στις μάζες και να αποκλείσουν όλους τους άλλους τρόπους σκέψης· προσπαθούν να προκαλούν στις μάζες παθιασμένες αντιδράσεις, βαφτίζοντας με απεχθή ονόματα αυτούς τους άλλους τρόπους σκέψης (όπως, π.χ.: αντιδραστικός, αναρχικός, καπιταλιστικός, αστικός, φασίστας, κτλ.). Είναι σαφές ότι αυτή η μονόπλευρη κατήχηση από ένα και μοναδικό ρεύμα ιδεών δεν μπορεί παρά – και, στην πραγματικότητα, αυτό επιδιώκει – να δημιουργεί οπαδούς υπάκουους και άβουλους σαν αρνάκια, και, μ' αυτόν τον τρόπο, να προετοιμάζει μια νέα σκλαβιά. Η αυτο-απελευθέρωση των εργαζομένων μαζών απαιτεί την ταυτόχρονη εκπλήρωση των παρακάτω προϋποθέσεων: σκέψη από εσένα τον ίδιο, γνώση που αποκτήθηκε από εσένα τον ίδιο, εκμάθηση από εσένα τον ίδιο της μεθόδου με την οποία θα διακρίνεις τι είναι σωστό, αληθινό και καλό. Το να βάλουμε το μυαλό μας να δουλέψει είναι πιο δύσκολο από το να βάλουμε να δουλεύουν οι μύες. Πρέπει, όμως, να το καταφέρουμε, γιατί το μυαλό προστάζει τους μύες: και όσο δεν το κάνουμε εμείς, πάντα θα βρίσκονται άλλα μυαλά που θα προστάζουν τους δικούς μας μύες.

Απεριόριστη ελευθερία διακίνησης των ιδεών, αυτή είναι η θεμελιώδης προϋπόθεση για την ανάπτυξη του αγώνα των εργαζομένων. Ο περιορισμός αυτής της ελευθερίας, η λογοκρισία του Τύπου, όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα να εμποδίζουν τους εργαζόμενους να αποκτήσουν αυτή

τη συνείδηση που τους είναι απαραίτητη για να επιτύχουν την απελευθέρωσή τους.

Κάθε τυραννία, κάθε δικτατορία, του παρελθόντος ή του παρόντος, άρχισε περιορίζοντας αυτήν την ελευθερία ή καταργώντας την: κάθε περιορισμός αυτής της ελευθερίας είναι στην πραγματικότητα ένα βήμα στο δρόμο που ξαναβάζει τους εργαζόμενους στο ζυγό. Κάποιοι θα μας πουν ότι, εν πάση περιπτώσει, πρέπει να προστατεύσουμε τους εργαζόμενους από τα ψέματα, το δηλητήριο και τους πειρασμούς της προπαγάνδας του εχθρού, ή ακόμη ότι οι ίδιοι οι εργαζόμενοι οφείλουν να αποφεύγουν την έκθεση στη μολυσματική επίδραση αυτών των ιδεών. Λες και είναι ποτέ δυνατόν να αυξήσει κανείς τις δυνάμεις του και να βρει έτσι την ικανότητα να νικήσει, μέσω μιας υπερπροστατευτικής στάσης απέναντι στις βλαβερές επιρροές και της προσφυγής στην πνευματική κηδεμόνευση! Ισχύει το εντελώς αντίθετο! Η γνώση των άλλων απόψεων, συμπεριλαμβανόμενων και των απόψεων των εχθρών – και, μάλιστα, χωρίς διαμεσολαβήσεις -, παίζει έναν διαυγαστικό ρόλο, επειδή διεγείρει το νου και τον υποχρεώνει να αυξήσει τη δύναμη της σκέψης. Ναι, αλλά τι γίνεται όταν παρουσιάζεται ο εχθρός σαν φίλος, όταν οι διάφορες τάσεις του αριστερού κινήματος αλληλοκατηγορούνται ως εχθροί της εργατικής τάξης, ποιος πρέπει τότε να ξεχωρίσει το σωστό από το λάθος; Χωρίς καμιά αμφιβολία και κανένα δισταγμό, οι ίδιοι οι εργαζόμενοι: οφείλουν αυτοί οι ίδιοι να ανακαλύψουν τη δική τους κατεύθυνση ανάμεσα σε όλους τους δρόμους που ανοίγονται μπροστά τους. Και βέβαια, μπορεί να συμβεί οι εργαζόμενοι να καταδικάζουν σήμερα, εντελώς συνειδητά και άδολα, κάποιες απόψεις, θεωρώντας τις λανθασμένες, και αύριο να αποδεικνύεται ότι οι ίδιες απόψεις είναι θεμελιώδεις για μια πρόοδο του κινήματος. Αυτό, όμως, δεν αλλάζει το γεγονός ότι μόνον ανοίγοντας διάπλατα τις πόρτες και τα παράθυρα, για να επιτρέψουμε την είσοδο σε οποιεσδήποτε ιδέες μπορεί να υπάρχουν στον κόσμο, μόνον ασκώντας ο καθένας το μυαλό του, συγκρίνοντας αυτές τις ιδέες μεταξύ τους και διαλέγοντας αναμεταξύ τους, μόνο έτσι θα μπου οι στέρρες βάσεις που θα επιτρέψουν στην

εργατική τάξη να αποκτήσει αυτήν την πνευματική ανωτερότητα που της είναι απαραίτητη για να νικήσει τον καπιταλισμό.

Πολλές φορές φαντασιώνουμε ότι οι μάζες, από την ώρα που θα λυτρωθούν από αυτήν την τυφλότητα που τους κληρονόμησε η σκλαβιά, διαφωτισμένες πλέον από τις νέες ιδέες, έχοντας κυριευθεί από μια ενιαία βούληση και πορευόμενες με μια ενιαία συνείδηση, συλλογική και χωρίς αποκλίσεις, θα βρουν χωρίς πολύ κόπο το δρόμο τους. Η ιστορία όλων των μεγάλων επαναστάσεων μας διδάσκει ότι τα πράγματα σίγουρα δεν θα εξελιχθούν με αυτόν τον τρόπο. Κάθε επαναστατική εποχή ήταν μια στιγμή πυρετώδους πνευματικής δραστηριότητας· κατά εκατοντάδες εκδίδονταν τα πολιτικά κείμενα, οι εφημερίδες και οι μπροσούρες, τα εργαλεία, δηλαδή, για την αυτομόρφωση των μαζών. Το ίδιο θα συμβεί και στη διάρκεια της επανάστασης που θα κάνει την εργατική τάξη κυρίαρχο του κόσμου. Η ιστορία μας διδάσκει ότι, κατά τη διάρκεια της επαναστατικής αφύπνισης, βλέπουμε να ξεπροβάλλουν άπειρες νέες σκέψεις, που προέρχονται από διάφορους ανθρώπους, αντικατοπτρίζοντας νέες απόψεις, με αγνές προθέσεις λίγο ή πολύ, που καθεμιά τους εκφράζει με τον τρόπο της τις νέες ανάγκες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνη τη στιγμή η ανθρωπότητα προχωρεί ψηλαφώντας στο σκοτάδι, αναζητώντας μια κατεύθυνση που της είναι ακόμη άγνωστη· εξερευνά νέα μονοπάτια, ανοίγεται διάπλατα σε έναν καταίγισμο διαφορετικών απόψεων, που συνωστίζονται μέσα στο μυαλό του καθενός και που αντιμάχονται η μια την άλλη. Μόνον χάρη σ' αυτήν την ακηδεμόνευτη άνθηση της πνευματικής δραστηριότητας είναι δυνατόν να αποκρυσταλλωθούν και να πάρουν μορφή οι μεγάλες επωφελείς ιδέες που θα εκφράζουν την αλήθεια της νέας εποχής. Μόνον χάρη σε αυτόν τον ανταγωνισμό είναι δυνατόν να διαμορφωθούν και να αναπτυχθούν οι απόψεις, που, σαν ένα καθαρό φως που λάμπει ολοένα και πιο έντονα, διεισδύουν στις μάζες και τις ενεργοποιούν. Και κάθε μια από αυτές τις διαφορετικές απόψεις περιέχει, στην πραγματικότητα, ένα κομμάτι της αλήθειας, μεγαλύτερο ή μικρότερο. Εκ πρώτης όψεως, θα μπορούσε κανείς να συμμεριστεί την καθησυχαστική ψευδαί-

σθηση ότι η εργατική τάξη στο σύνολό της θα ρουφήξει, σα διψασμένη γη, την αλήθεια που της προσφέρουν αυτοί που τη γνωρίζουν (ή που νομίζουν ότι τη γνωρίζουν), και ότι στη συνέχεια αυτή η αλήθεια θα εφαρμόζεται μόνιμα και ομόφωνα από όλους. Αυτό, όμως, δεν είναι ούτε πιθανόν ούτε καλό να συμβεί. Μόνον αυτά που κατακτώνται με μεγάλο αγώνα και κόπο έχουν αποτελέσματα που διαρκούν. Αυτό που κάνει η εργατική τάξη στη διάρκεια αυτών των πρώτων ενωτικών και σημαντικών δράσεων, στηριζόμενη σ' αυτόν τον συλλογικό αλλά ακόμη αόριστο σκοπό που κατέκτησε στην πορεία, είναι να ανατρέψει την παλιά κυριαρχία και να διανοίγει το δρόμο για την ανάπτυξη των μελλοντικών σκέψεων και δράσεων.

Αυτό σημαίνει ότι την περίοδο των πρώτων μεγάλων νικών θα τη σηματοδεύει ταυτοχρόνως ο αγός της διαμάχης ανάμεσα στα διάφορα «κόμματα». Διότι, αυτομάτως, αυτά, από μόνα τους, θα ενωθούν με όσα συμερίζονται τις ίδιες απόψεις, προκειμένου να επιδιώξουν, μαζί και ταυτοχρόνως, να τις διασαφηνίσουν και να τις αναπτύξουν, να αποκρυσταλλώσουν την αλήθεια τους και να αγωνιστούν γι' αυτήν, να την υπερασπιστούν και να τη διαδώσουν. Αυτά τα κόμματα, όμως – ή ομάδες ή λέσχες συζητήσεων ή συνασπισμοί προπαγάνδισης, μικρή σημασία έχει το πώς θα τις ονοματίσουμε –, έχουν ένα χαρακτήρα εντελώς διαφορετικό από την οργάνωση σε πολιτικά κόμματα όπως τη γνωρίζαμε στο παρελθόν. Διότι, χθες, στο πλαίσιο του αστικού κοινοβουλευτισμού, τα κόμματα ήταν φορείς των συμφερόντων των συγκρουόμενων τάξεων, και στο αναδυόμενο εργατικό κίνημα υπήρχαν κάποιες ομάδες που διεκδικούσαν την ηγεσία της εργατικής τάξης. Σήμερα, αυτές οι ομάδες δεν μπορούν πια να είναι τίποτε άλλο παρά οργανώσεις γνώμης, συλλογικότητες που υπερασπίζονται μια κοινή άποψη: δεν τίθεται πλέον θέμα γι' αυτές να προσπαθήσουν να υποκαταστήσουν την εργατική τάξη. Τα «κόμματα» δεν μπορούνε πια, όπως άλλοτε, να φαντάζονται ότι θα αποτελέσουν τα όργανα, τους εκπροσώπους και τους ηγέτες της εργατικής τάξης, ούτε το πώς θα ιδιοποιηθούνε μια τέτοια λειτουργία. Η πάλη των «κομμάτων» δεν είναι πια μια πάλη για την εξουσία αλλά για την ανάπτυξη της συνείδησης. Τώρα πια, η εργατική τάξη έχει ανα-

καλύψει τα δικά της όργανα, μέσω των οποίων δρα: τις συνελεύσεις στους χώρους δουλειάς, την οργάνωση σε εργατικά συμβούλια. Σχηματίζονται από την ίδια την εργατική τάξη, και αυτά είναι τα όργανα που επιφορτίζονται με τη δράση, αυτά οφείλουν σε κάθε στιγμή να αποφασίζουν για αυτό που πρέπει να γίνει. Όλες οι γνώμες, κοινές ή αντιπαρατιθέμενες, αλληλοσυγκρουόμενες ή όχι, κι αυτές επίσης που προπαγανδίζει και υπερασπίζει το τάδε ή το δείνα ρεύμα ιδεών ή κόμμα, πρέπει να συγκρούονται στις συνελεύσεις των εργασιακών χώρων και των εργατικών συμβουλίων, και τελικά να συντίθενται σε ένα κοινό ψήφισμα, μια κοινή απόφαση και μια κοινή δράση. Όσο, όμως, οι σκέψεις θα είναι αόριστες και συγκεχυμένες, οι αποφάσεις θα είναι αμφιταλαντευόμενες και οι δράσεις δεν θα έχουν την απαιτούμενη αποτελεσματικότητα. Το κύριο καθήκον που οφείλουν να εκπληρώσουν οι οργανώσεις γνώμης είναι ακριβώς αυτό: να διατυπώνουν με ξεκάθαρο τρόπο τις διάφορες απόψεις, ούτως ώστε να μπορούν όλοι να τα αξιολογούν, να κρίνουν και να αποφασίζουν έχοντας όσο το δυνατόν πληρέστερη γνώση· να διαπλάθουν και να οργανώνουν τις διανοητικές δυνάμεις, ούτως ώστε να γίνονται εύχρηστα εργαλεία για την εργατική τάξη. Έτσι, οι διαμάχες των οργανώσεων γνώμης (των «κομμάτων») θα παίξουν ουσιώδη ρόλο στην ανάπτυξη των νέων δράσεων. Με αυτόν τον τρόπο, η προλεταριακή επανάσταση θα πάρει τη μορφή μιας διαρκούς αλληλεπίδρασης μεταξύ της σκέψης και της δράσης, όπου η μια θα παρακινεί και θα ενδυναμώνει την άλλη.

Θα ήταν λάθος να πιστέψει κανείς ότι πρόκειται για μια εντελώς προσωρινή πολυπλοκότητα της σκέψης, έναν παροδικό αναβρασμό, που θα εκλείψει μετά τη νίκη, για να παραχωρήσει τη θέση της σε μια ολοένα και μεγαλύτερη ομοιομορφία. Απεναντίας, η αλήθεια είναι ότι, στην αρχική περίοδο, οι διάφοροι διαχωρισμοί ανάμεσα στις απόψεις που κληρονομήθηκαν από τον παλιό κόσμο και οι διαφορές ανάμεσα στα ποικίλα εργασιακά περιβάλλοντα –για παράδειγμα, μεταξύ των εργαζομένων σε μεγάλες και των εργαζομένων σε μικρές επιχειρήσεις, μεταξύ των κατοίκων των πόλεων και των κατοίκων της υπαίθρου, μεταξύ των

αγροτών και των γεωπόνων, και ούτω καθεξής –, θα δημιουργήσουν αντιθέσεις, επώδυνες τριβές και συχνά μάλιστα σοβαρές συγκρούσεις. Με την πρόοδο, όμως, της επανάστασης, με την ενίσχυση της ενότητας, με την ανάπτυξη στον τομέα της οργάνωσης, όλες αυτές οι δυσκολίες θα ξεπερνιούνται ολοένα και περισσότερο. Αλλά και μετά από όλα αυτά, οι τρόποι ζωής και τα εργασιακά περιβάλλοντα θα έχουν πολύ μεγάλη ποικιλία: έτσι θα δημιουργηθούν οι ρίζες και οι βάσεις μιας πλούσιας και πολύμορφης πνευματικής ζωής. Όλα όσα στον παλιό καπιταλιστικό κόσμο οδηγούσαν σε μια θανάσιμα ανιαρή ομοιομορφία της πνευματικής ζωής κοινωνικών ομάδων και τάξεων – περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και τη γνώση, περιορισμένη πρόσβαση στην εργασία (τα παιδιά των εργατών γίνονται στην συντριπτική πλειοψηφία τους εργάτες), εργασία που επιπλέον υποβιβάζοταν στην επαναλαμβανόμενη και μηχανική εκτέλεση του ίδιου χειρισμού στο ίδιο εξάρτημα, το να ζεις όλη σου τη ζωή με την ίδια ρουτίνα, έχοντας επιπλέον εντατικά και εξοντωτικά ωράρια –, όλα αυτά θα εκλείψουν. Και τότε, το ανθρώπινο πνεύμα θα μπορέσει να αρχίσει να ανθίζει.

Σ' αυτό το σημείο ξαναβρίσκουμε τη μεγάλη αντίφαση μεταξύ μιας οργάνωσης που σχεδιάζεται άνωθεν, που θεσπίζεται από μια κεντρική αρχή και που επιβάλλεται με τη βία, και μιας οργάνωσης από τη βάση που στηρίζεται στη συνεργασία των ελεύθερων παραγωγών. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για μια κανονιστική ρύθμιση, όσο το δυνατόν ομοιόμορφη από όλες τις απόψεις: μέσω ενός διατάγματος που ισχύει για όλους, ισχυρίζονται ότι θα κάνουν την κοινωνία να λειτουργήσει με τον ίδιο τρόπο παντού - διότι διαφορετικά θα ήταν αδύνατος ο έλεγχός της και η ρύθμιση της εξέλιξής της από ένα και μοναδικό διοικητικό κέντρο. Στην άλλη περίπτωση, αντίθετα, αυτόν το ρόλο τον αναλαμβάνει η πρωτοβουλία χιλιάδων ανθρώπων που σκέφτονται οι ίδιοι και διαχειρίζονται οι ίδιοι τη δική τους εργασία, σε χιλιάδες χώρους δουλειάς, που, μέσω μιας διαρκούς διαβούλευσης, προσαρμόζονται οι μεν στους δε, που ανταλλάσσουν αμοιβαία ιδέες, και που, μέσω των αμοιβαίων τους ανταλλαγών, σχηματίζουν με συλλογικό τρόπο την πιο αποτελεσματική οργάνωση. Οι δουλειές τους μπορεί να παρουσιάζουν χι-

λιάδες διαφορές, αλλά όλοι μαζί προσπαθούν, με την πρακτική τους λογική, τον επιστημονικό τους στοχασμό, την καλλιτεχνική τους φαντασία, να τελειοποιήσουν την εργασία τους, να την κάνουν πιο αποτελεσματική, πιο ικανοποιητική και πιο ωραία. Όλοι τους διαθέτουν από κοινού τη δυνατότητα να έχουν ξανά μια συνολική εικόνα, μια σφαιρική εικόνα για την κοινωνία και, ταυτοχρόνως, για την παραγωγική τους μονάδα, και αυτό είναι αποτέλεσμα της νέας οργάνωσης της εργασίας τους.

Τώρα πια, η πνευματική ζωή αντανακλά τις συνθήκες εργασίας και τις ωθεί να εξελίσσονται. Αντίθετα, στην περίπτωση μιας κεντρικής αρχής που κυβερνάει από τα πάνω, είναι αναγκαία και μια κατευθυντήρια γραμμή που να ρυθμίζει την πνευματική ζωή, και αυτό οδηγεί σε μαρασμό και μονότονη ομοιομορφία. Στον κόσμο των ελεύθερων παραγωγών, η πνευματική ζωή οφείλει να εξελίσσεται όπως η εργασία και να δίνει ζωή σε μια λαμπρή ποικιλομορφία. Τα ταλέντα των ανθρώπων είναι ένας άπειρος πλούτος και διαφέρουν απείρως μεταξύ τους. Ο κόσμος είναι τόσο απέραντα πλούσιος και παρουσιάζει τόσες όψεις που κανείς δεν μπορεί να τον συλλάβει και να τον κατανοήσει από τη γωνιά του, μέσω της εργασίας του, ούτε στην ολότητά του ούτε σε όλες του τις λεπτομέρειες. Η πνευματική ζωή, που τώρα αναβλύζει ορμητικά από το ταλέντο και τη νέα κοινωνική πρακτική, παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη ποικιλία και πλούτο. Η αλληλεπίδραση μεταξύ πνευματικής ζωής και εργασιακής διαδικασίας, γίνεται τώρα ουσιαστικότερη και πιο σημαντική, επειδή αναπτύσσει στη σχέση του ανθρώπου και του κόσμου και τους δύο παράγοντες, και τον άνθρωπο και τον κόσμο. Η αλλοτινή καταπίεση, που αποτελούσε τροχοπέδη για τους ανθρώπους, μέχρι τη στιγμή που προκαλούνταν μια έκρηξη, έχει τώρα εκλείψει· μαζί μ' αυτήν, εκλείπουν και οι εντάσεις. Βλέπουμε τότε στη θέση τους να αναπτύσσεται η αμοιβαία δραστηριότητα που οδηγεί στην ενότητα της σκέψης και της δράσης.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Γ. Παπαπαναγιώτου